

πεζογραφία

**“Ένα παραμύθι που άρχίζει ανάποδα
Νίκος Μπακόλας:
«Μυθολογία» 12 άλληλενδεται
άφηγήματα, Έξάντας 1977**

Πρόκειται για μία οικογενειακή χρονογραφία που περιγράφει την κάθοδο του δεκάχρονου Νικόλα από τό ήπειρωτικό χωριό του στη Θεσσαλονίκη, τήν εξέλιξη του από «μπακαλόγατο» σε μαγαζάτορα και οικογενειάρχη μ' ένα τσούρμο παιδιά κι άνήψια, και τήν άπροσδόκητη οικονομική του καταστροφή. Οι δώδεκα ενότητες (άφηγήματα) καλύπτουν ένα διάστημα τριάντα-σαράντα χρόνων, από τις τελευταίες δεκαετίες τού περασμένου αιώνα ως τά χρόνια τής άμέσως μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή.

Η σειρά τών ενότητων ακολουθεί μία παρατακτική χρονολογική πορεία και ή μεταξύ τους σύνδεση (ή άλληλένδεση) γίνεται είτε με έσωτερικές αναφορές — δλόκληρη ή ένότητα που τιτλοφορείται «ή άηδόνα», λ.χ. άποτελεί ουσιαστικά διέυρσηση τής νύξης που συναντούμε στό τέλος τής ένότητας «ή άπαγωγή» σχετικά με τό ταξίδι τού Νικόλα στην Κωνσταντινούπολη — είτε με άκροτελεύτειες χρονικές αναφορές που ένσωματώνουν τήν κάθε ένότητα στη ροή τού χρόνου τού βιβλίου: «Ήταν άκόμη πριν άπ' τόν αιώνα και τή λευτεριά, τις δόξες», «Μέχρι που έλευθερώθηκε ό τόπος και γινήκαν όλα

φώς-φανάρι κι ό παπα-Ξεφτέρης ήρωας». Τό ξετύλιγμα τής πλοκής γίνεται πάντα μέσα στό γεωγραφικό χώρο τής Θεσσαλονίκης και σε συνάρτηση με ιστορικά γεγονότα όπως ή επανάσταση τών Νεοτούρκων (σ. 32), ή παρουσία τών Συμμαχικών Στρατευμάτων (σ. 51), ή Σοβιετική Έπανάσταση (σ.64), ή Καταστροφή τού '22, ενώ παράλληλα άναφέρονται ύπαρκτά πρόσωπα όπως ό γιατρός Κατάκαλος (σ. 36) και ό καλόγερος Νούκας (σ. 44, 51). Τά γεγονότα όμως αυτά δέν εξετάζονται ούτε συνολικά ούτε άντικειμενικά, αλλά άποσπασματικά και σε σχέση με κάποιο από τά πρόσωπα. Έτσι ή αναφορά τών Συμμάχων στην πόλη περιορίζεται στην περιγραφή κάτι Σέρβων αξιωματικών που νοικιάζουν ένα παράσιπο τού Νικόλα και άνάγεται τελικά στόν καυγά ενός Κρητικού χωροφύλακα κι ενός Γάλλου αξιωματικού και στίς προσπάθειες τού Νικόλα νά κατευνάσει τόν τελευταίο με δώρα· παρόμοια, ό αντίκτυπος τής 'Οκτωβριανής Έπανάστασης ύλοποιείται σε μερικές συζητήσεις καφενείου και, κυρίως, στην οικονομική κατάρρευση και, κυρίως, στην έξανεμίζεται εν ριπή οφθαλμού ή περιουσία που είχε μαζέψει και μετατρέψει σε ρούβλια.

Η ύποκειμενική αυτή εξέταση τών γεγονότων άποκτά μία ιδιαίτερη διάσταση εξ αιτίας τής νοοτροπίας ή τής ταξικής τοποθέτησης τού πρωταγωνιστή· ό Νικόλας είναι ένας μικρέμπορας μαγαζάτορας που οι φιλοδοξίες και τά ενδιαφέροντά του περιορίζονται στόν οικογενειακό περίγυρο, που ή όπτική του σκοπιά είναι πολύ στενή, και που ή συμπεριφορά του είναι προσαρμοσμένη στό δούνα και λαβείν σε βαθμό τέτοιο που νά φέρνει στό νοϋ του τό λογοτεχνικό άρχετυπο τού καλού επιχειρηματία, τόν Λουκή Λάρα. («Τήν εποχή εκείνη είχαν μαζευτεί μέσ στην αυλή του όλα τά μιλέτια κι ειπε ό Νικόλας· κάτι πρέπει να κερδίσω»). Ο πρωταγωνιστής λειτουργεί σαν παραμορφωτικός καθρέφτης που διαστρεβλώνει και τελικά άναίρει τήν ύπερατομική οικουμενικότητα τής ιστορίας ύποβιβάζοντάς την στό επίπεδο τής προσωπικής βίωσης τής και συνδυάζοντάς την με περιστατικά τυχαία ή φανταστικά που, αντίθετα, άνάγονται σε επίπεδο μυθικό — ή αναφορά, λ.χ. στην Έπανάσταση τών Νεοτούρκων χάνεται κάτω από τόν δγκο τού έπεισοδίου με τά τρύπια καπέλα. Η έλλειψη αυτή κάποιας αίσθησης τών αναλογιών (sense of proportion) φέρνει τή *Μυθολογία* στους αντίποδες από τις οικογενειακές σάγες και τά χρονικά που θεωρούν δεδομένα τά ιστορικά γεγονότα, προσπαθούν νά τά άποδόσουν στην δλόγητά τους και άντικειμενικά, και όπου οι κινήσεις και ή ύπαρξη τών προσώπων

έξουσιάζεται από την αναγκαιότητα της συμμετοχής τους σ' αυτά τα γεγονότα. Γιά ένα παράδειγμα στάσης ανάλογης με αυτή της *Μυθολογίας*, παραπέμνω πρόχειρα, στο μυθιστόρημα *Ragtime* (1976) του E.L. Doctorow ή έκταση του όποιου όμως αποτελεί είσοποιό διαφορά.

Η αναγωγή σε μυθικό επίπεδο — που δηλώνεται και στον τίτλο — υποθρῶσκει σε όλο τό βιβλίο· είναι άλλωστε ένα στοιχείο που βρίσκουμε και στο προγενέστερο έργο του συγγραφέα. Αυτό που διαφοροποιεί τή *Μυθολογία* από τό υπόλοιπο έργο του Μπικόλα είναι ότι εδώ δεν υπάρχει αναφορά σ' ένα συγκεκριμένο μύθο, όπως ο μύθος τῶν Ἀτρείδων στο *Κῆπος τῶν Πριγκῆπων*, που νά λειτουργεί ὡς ἀντικειμενική συστοιχία. Ἡ ἀναγωγή εἴτε γίνεται μέσα ἀπό τή μεγέθυνση του προσώπου του Νικόλα, εἴτε προέρχεται ἀπό τή διαστρέβλωση του γεγονότος που ἐπιφέρει ἡ μνημική σύγχυση. Ἔτσι, βλέποντας μετά ἀπό χρόνια τούς γονεῖς τους σε μιά οἰκογενειακή φωτογραφία, ὁ Χριστόφορος καί ἡ Εὐδοκία θά τοὺς μεγάλωναν καί θά τοὺς στόλιζαν μέσα στά ἀστ.κά τοὺς σπίτια. Παρόμοια, ἡ μνημική σύγχυση θά κάνει τοὺς ἀπογόνους του νά ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Νικόλας ἔφτασε στή Θεσσαλονίκη μέ τρένο. Παράλληλα, τήν ἀναγωγή αὐτή ὑποβοηθοῦν οἱ κοινοί τόποι καί τά στερεότυπα θέματα που ὑπάρχουν στήν ἀφήγηση: ὁ ἥρωικός ἱερωμένος που κρύβει τά δπλα γιά τόν ἄγωνα στο δάπεδο τῆς ἐκκλησίας· ἡ κόρη που ξεστρατίζει καί παραπαίει στόν ἀνήθικο δρόμο· ἡ ἐρωτική σχέση του νεαροῦ μέ τή μεγαλύτερή του Χαρικήκεια· οἱ σχέσεις του ἑλληνικοῦ μέ τό βεραϊκό στοιχείο· ἡ ὁμορφὴ βεραϊοπούλα. Οἱ κοινοί αὐτοί τόποι ἀποδίδουν καλύτερα ὅταν ἐπενδύονται μέ καινά εὐρήματα (τά τρύπια καπέλα) ἐνῶ ἀντίθετα, ἡ χρονική συμπύκνωση — ὅπως στήν ἐνότητα «ἡ ἀηδόνα» — ἀδυνατίζει τήν ἀφήγηση.

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Νικόλα που ἡ μεγέθυνσή του γίνεται ὑπαινικτικά καί σέ δυνητικό χρόνο, ἡ μορφή του γερο-Γιάννη — του πατέρα του πρωταγωνιστή — παρουσιάζεται ἤδη μεγεθυμένη: ὅταν ὁ γιός του Νικόλα βαπτίζεται Χριστόφορος ἀντί νά πάρει τό ὄνομα του παπού, ὁ γερο-Γιάννης δηλώνει πῶς δέ θέλει νά τό δει στά μάτια του («πέστε ὅτι πέθανε»), παίρνει ἀγκαλιά «τά δύο σουβλιστά ἄρνια που εἶχε σφάζει, εἶχε γδάρει καί τά ἔψηνε μοναχός του» καί χάνεται. Τήν ἀντίθεση πατέρα-γιου ὑπογραμμίζει καθαρότητα ἡ συμβιβαστική καί φοβισμένη στάση του Νικόλα (πρβλ. «ἔγειρε τήν πόρτα ὁ Νικόλας ἀπό σύνεση, ἴσως ἀπό φόβο θά του ἴεγε ὁ πατέρας»), καθώς καί ἡ ἀποτυχημένη του ἀπόπειρα ν' ἀρχίσει ἕνα κοπάδι. Στή μονο-

μαχία γερο-Γιάννη—Νικόλα, νικητής στά μάτια του συγγραφέα φαίνεται μάλλον ὁ πατέρας.

Ἡ σειρά τῆς σύνδεσης τῶν ἐνοτήτων εἶναι γραμμικά χρονολογική, τό ζετούλιγμα τῆς ἀφήγησης, ὅμως, ἀκολουθεῖ μιά περίπλοκη χρονική ἀκολουθία. Ἡ *Μυθολογία* μοιάζει μέ ἕνα παραμῦθι που ἀρχίζει ἀνάποδα, προτάσσοντας τό «ἔζησαν αὐτοί καλά κι ἐμεῖς καλύτερα». Ἔτσι ἀπό μιά ἀναδρομή στό μέλλον μαθαίνουμε ὅτι ὁ Νικόλας πεθαίνει τό '42, στήν Κατοχή, ἐνῶ ἀναδρομές στό παρελθόν μᾶς περιγράφουν τή φτωχική ζωὴ του στό χωριό· ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ συχνότητα του ρήματος *θυμᾶμαι*. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς ὑφανσης του χρόνου ἀποτελοῦν οἱ σελίδες 11-13, ὅπου ἡ ἐναλλαγὴ παρόν/παρελθόν/παρόν/παρελθόν/μέλλον/παρελθόν/παρόν/μέλλον, στόν ἀφηγηματικό χρόνο, καί τήν ἐναλλαγὴ παρατατικός/μέλλοντας/παρατατικός/ἐνεστώτας, στό ρηματικό χρόνο. Ἡ μὴ γραμμικὴ χρονικὴ ἐξέλιξη ἀποστασιοποιεῖ τόν ἀναγνώστη ἀπό τή δράση καί του δίνει τήν ἐντύπωση πῶς τά νήματα τῶν ἀφηγημάτων συνδέονται σ' ἕνα μελλοντικό χρόνο, ἔξω ἀπό ἕκείνον τῆς ἀφήγησης· μοιάζει δηλαδή, τό κείμενο νά μιλάει μέ τίς σιωπές του. Παράλληλα, ἡ ἀποστασιοποίηση συντελεῖ στήν εἰρωνική ἐπεξεργασία του ὕλικου· χαρακτηριστικό εἶναι τό κομμάτι γιά τά μελλοντικά σχόλια τῶν ἀπογόνων σχετικά μέ τήν κάθοδο του Νικόλα ἢ μέ τή φωτογραφία τῆς οἰκογενείας. Δέν εἶμαι βέβαιος γιά τό ἂν ἡ εἰρωνεία καί ἡ στάση του συγγραφέα εἶναι ἀμέτοχη καί δίχως προκατάληψη: οἱ προσδιορισμοί «ἀστικά (σπίτια)», «πληχτικές (βεγγέρες)», «ψωροπερηφάνεια (τῶν ἀπογόνων)», ἀποτελοῦν ἐνδείξεις γιά τό ἀντίθετο.

Ἀναφέρθηκα στά ἀφηγήματα χαρακτηριστῶν τῶν «ἐνόητες» γιὰτί, παρά τή σχετικὴ τους ἀυτονομία, ἀποτελοῦν τελικά κρίκους ἑνός μυθιστορήματος. Ὅμως, ἡ διήγηση γιά τό Νικόλα τελειώνει, οὐσιαστικά, στό προτελευταῖο ἀφήγημα μέ τήν ἀνακύκλωση καί τήν ἐπιστροφή στήν ἀφετηρία, τή φύλαξη του κοπαδιοῦ. Ἡ τελευταία ἐνότητα συνδέεται μέ τήν προηγούμενη χάρη σέ μιά χρονικὴ ἀναφορά, ἀλλὰ ἔχει ὡς κύριο πρόσωπο τό γιό του Νικόλα, Χριστόφορο, καί ἡ ἐξάρτησή της ἀπό τά προηγούμενα εἶναι χαλαρότερη ἀπό ὅτι συνήθως — ἐμφανίζονται, λ.χ., γιά πρώτη φορά πρόσωπα ὅπως ἡ Χαρικήκεια καί ὁ ἀνηψιός της. Ἐνδεχομένως, ἡ ἐνότητα αὐτὴ θά ἔπρεπε νά ἐκλειφθεῖ ὡς συνδεδεμένος κρίκος μέ μιά μελλοντικὴ συνέχιση τῆς ἱστορίας· εἶναι πάντως ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι μέ τήν ὑπαινικτικὴ ἀναφορά που γίνεται γιά κατάρριψη τῶν ταμποῦ τῆς αἰμο-

μιξίας καί τῆς ὁμοφυλοφιλίας, ἡ ἐνότητα αὐτή δίνει τή χαριστική βολή στήν κλειστή οἰκογενειακή δομή.

Ἐνῶ οἱ πειραματισμοί μέ τό χρόνο ἀποδίδουν καί ἐξυπηρετοῦν τήν ἀφήγηση, ἡ γλώσσα δέ βοηθαί πάντα τό κείμενο. Πέρα ἀπό ὀρισμένες ἰδιορρυθμίες «δουλεύοντας, μὴ κλαίγοντας», «γύρισε καθημαγμένος μέ πονώντας τά σαγόνια του», καί φράσεις ὅπως «ἦπιαν τό ρομαντισμό σέ ἄλλο χρῶμα», ὑπάρχουν συχνές λόγιες σφήνες «εἶχε ἀρρωστήσει μέ κακή ἀσθένεια», «ἔλα ἦταν προκαθορισμένα κι ἀναγκαστικά», πού ἀνακόπτουν τή ροή τῆς ἀφήγησης. Ἡ ἀνασταλτική λειτουργία αὐτῶν τῶν τύπων εἶναι ἀκόμη εὐκρινέστερη στίς περιπτώσεις πού παρουσιάζεται ἀνεξάρτητος πλάγιος λόγος: ἔτσι ἡ φράση «ἔλα αὐτά συνθέτουν τή ζωή του, σκέφτηκε ὁ Νικόλας» στερεῖται ἀληθοφάνειας καί, κατά συνέπεια, πειστικότητας.

Γ.Ν. Πεντζίκης